Panzavecchia u Vassalli (II)

Ex Dictis Vassalli

Panzavecchia kien ġabar tagħrif ieħor "minn fomm Vassalli" fuq il-konġura kontra l-Ordni fl-1797 u fuq il-proċess

Il-Gran Mastru Hompesch, Ġakbin. Pittura attribwita lil Antonio Xuereb u li tinsab il-Palazz, il-Belt © Il-Mużew Nazzjonali ta l-Arti, il-Belt (nru 8167)

minn David AGIUS MUSCAT

Il-Kanonku Fortunato Panzavecchia (1797-1850) jibqa' magħruf l-aktar għall-ktieb fuq l-istorja ta' Malta, *L'Ultimo Periodo* (1835). Dan il-ktieb jitratta l-aħħar żminijiet ta' l-Ordni ta' San Ġwann u għalhekk fih tagħrif fuq il-konġura kontra l-Ordni, li fiha ħa sehem Vassalli. It-tagħrif tiegħu Panzavecchia kien kisbu mid-dokumenti li għadhom jinsabu fil-Biblijoteka Nazzjonali l-Belt, u mingħand xi xjuħ li jew kienu xhieda tal-ġrajjiet jew inkella kienu ħadu sehem fihom.[1] Fost dawn ix-xjuħ jissemmew D. Giuseppe Galea u Mikiel Anton Vassalli.[2]

Fl-1797 D. Giuseppe Galea kien Ruma u kien iltaqa' ma' min kien il-mexxej tabilħaqq tal-konġura, kif se naraw iktar 'l isfel.[3]

Panzavecchia kien sar midħla ta' Vassalli madwar l-1825.[4] Dik il-ħabta Panzavecchia kellu *28 sena u kien segretarju tal-Kunsill ta' l-Università. Vassalli, mill-banda l-oħra,* kellu 61 sena u kien għadu kemm ingħażel bħala l-ewwel għalliem fl-iskola tal-Malti fl-Università.

L-osservazzjoni ta' Ninu Cremona

Ninu Cremona kien basar li Panzavecchia seta' kien jaf iktar fuq x'għadda minn għala Vassalli fl-1797. Fil-fehma tiegħu, (Panzavecchia) kien l-aqwa kittieb li seta' jħallilna l-irqaq tifkiriet fuqu. Dnub li wara dan il-proċess u weħla ħabs ta' Vassalli, fuqu ma għarrafna xejn iżjed. Cremona jżid jinnota li Panzavecchia seta' jimla bosta toqob tal-ħajja mqallba ta' Vassalli minn mindu dan kellu jaħrab mill-ħabs tar-Rikażli sa meta ġie biex jagħlaq għajnejh.[5]

Kif se naraw, Cremona kellu raġun. Fl-abbozzi ta l-UP, li jinsabu fl-Arkivju tal-Mużew tal-Katidral ta' l-Imdina, wieħed isib tagħrif ieħor jaħraq u li għal xi raġuni Panzavecchia baqa' ma ppubblikahx.

Żewġ partiti: Vassalli kontra l-Ġakbini

Meta Vassalli ġie lura Malta fl-1796 bil-ħsieb li jibqa' hawn għal kollox, f'Malta kien sab partit tal-Ġakbini.[6] Dan il-partit kien immexxi minn Fra Domenico Bonavita li, għalkemm kien membru u involut fl-Ordni, kien għadu ewlieni tagħha.[7] Skond ma qal Vassalli lil Panzavecchia, Bonavita kien ukoll l-aġent sigriet tal-Balliju Hompesch.[8] Il-Ġakbini kienu qed jaħdmu biex Malta tgħaddi f'idejn il-Franċiżi.[9] Xi membri ta' dan il-partit kienu kavallieri Franċiżi, u mħeġġa kif kienu bl-ispirtu rivoluzzjonarju li ġabu magħhom minn pajjiżhom, xerrdu l-entużjażmu tagħhom għar-rivoluzzjoni fost xi Maltin.[10]

Vassalli qies il-qagħda diffiċli li Malta kienet għaddejja minnha u biex iħarisha waqqaf partit ieħor magħmul minn patrijotti Maltin.[11] Il-partit ta' Bonavita u l-partit ta' Vassalli kellhom għanijiet opposti[12] u dan ifisser li fil-bidu Vassalli ma kellux sehem fil-partit tal-Ġakbini. Għalih Malta ma setgħetx timxi 'l quddiem ħlief taħt l-Ordni jew inkella taħt gvern lokali.[13]

Dik il-ħabta li Vassalli kien qed imexxi l-partit tiegħu, hu kien qed igawdi stima kbira għax kien għadu kemm ippubblika l-*Lexicon*.[14]

Hompesch Ġakbin

Vassalli kien mistieden jingħaqad mal-partit il-kbir tal-Ġakbini, iżda hu ma aċċettax.[15] Lill-Maltin li kienu mxebbgħa bit-tmexxija tal-Kavallieri ħaseb li kien aħjar kieku jgħarrafhom x'kien jaqbel lil pajjiżhom.[16] B'dan il-ħsieb f'moħħu bagħat memorjal lill-Balliju Hompesch li, skond ma kiteb Panzavecchia, dik il-ħabta kien qed jidher għall-Gran Mastru De Rohan *("essendo Reggente")*[17] u kien ukoll ħaġa waħda mal-Ġakbini.[18]

Il-memorjal

Fil-memorjal, Vassalli kien talab lill-Ordni li, biex il-qagħda ta' Malta titjieb, kien jeħtieġ (i) tieqaf tiġġieled lill-Misilmin, (ii) tiftaħ il-port ta' Malta għall-kummerċ mal-Lvant (iii) u żżid il-Lingwa Maltija mal-bqija tal-Lingwi fi ħdan l-Ordni biex il-poplu ta' dawn il-gżejjer jerġa' joqrob lejn il-Kavallieri[19] wara li kien tbiegħed minnhom minn żmien ir-Rewwixta tal-Qassisin (1775).[20] Dan il-memorjal, minsuġ hekk bil-għaqal, ma ntlaqax u Vassalli dar mal-partit tal-ġakbini biex jara t-tmexxija ta' pajjiżu tgħaddi f'idejn il-Maltin u biex, bis-sehem tiegħu, jikkontrolla aħjar l-azzjonijiet tal-Ġakbini.[21]

Għalkemm daħal fil-partit tal-Franċiżi, Vassalli xorta baqa' jmexxi 'l-partit tiegħu li sadanittant kien stagħna bis-sħubija ta' ħafna żgħażagħ.[22]

Il-konġura ta' Hompesch

Skond Panzavecchia l-konġura ta l-1797 kien fassalha Hompesch.[23] Hu ried ikeċċi l-Ordni minn Malta u qabbad lil Fra Domenico Bonavita[24] biex jissieħeb ma' Vassalli u jmexxu l-konġura flimkien.[25]

Vassalli beda jaħdem biex itajjar il-Gvern ta' l-Ordni. Hu kien il-kap tal-kapijiet u taħtu kellu ħdax-il elf ruħ u l-munizzjon.[26] Il-kapijiet ta' taħtu kienu Giuseppe Micallef *ta' Buda*, il-kap tan-nies tal-Marina; Vincenzo Barbara, il-kap tan-nies tas-Suq; Gio Batta Triganza, il-kap tan-nies tal-Furjana; u n-nutar ***,[27] il-kap tan-nies tat-Tlitt Ibliet.[28]

Iżda l-Gran Mastru De Rohan kien ilu jxomm xi ħaġa tinten, u bl-għajnuna tal-Kongregazzjoni li mexxietu bil-għaqal, u bis-saħħa ta' miżuri f'waqthom, il-konġura ġiet imxejna.[29]

Il-konġura nkixfet fil-bidu ta' Mejju 1797.[30] Wieħed Mirabella stqarr li kien ħa minn ras ibnu Titto, li kien qed jieħu sehem fil-konġura, it-tagħrif li kien fdalu Ċensu Barbara.[31]

Hekk kif inkixef kollox, Bonavita ra kif għamel biex ma jiġix implikat fl-istħarriġ tal-Gvern.[32] Skond ma qal Vassalli lil Panzavecchia, ftit jiem wara Hompesch bewweġ lil Bonavita 'l barra minn Malta.[33] Panzavecchia jżid li Bonavita kien siefer fid-9 ta' Mejju 1797,[34] u mit-tagħrif li jagħti hu Domenico Bonavita, nafu li kien mar Pariġi.[35]

Vassalli stqarr ma' Panzavecchia li ftit ġranet wara, hu u sħabu kienu nqabdu u ġew mixlija li kellhom ftehim politiku ma setgħat barranin.[36]

Fl-10 ta' Mejju 1797[37] tlaqqa' l-Kunsill u nħatret Kummissjoni Kriminali biex tmexxi l-proċess tal-konġura.[38] Din il-Kummissjoni kienet immexxija minn erba' kummissarji: il-Balliji Hompesch, Loras, Tommasi u Cascaxares.[39] Dawn kienu megħjunin mill-giurisperiti Maltin Bonanni, Farrugia u Assenza.[40] Band'oħra Panzavecchia jsemmi wkoll is-sehem ta' l-imħallef Cassar.[41] Il-Kummissjoni kellha tistħarreġ lil min, bħal Vassalli u Barbara, kien imdaħħal fil-konġura.[42]

Din il-Kummissjoni għamlet minn kollox,[43] jew ippruvat turi hekk,[44] biex tikkonvinċi lill-mixlija jistqarru ħtijiethom. Għalkemm Vassalli u Barbara ħaddmu rashom u ma waqgħux fin-nassa ta' Bonanni, Vassalli spiċċa maqful ir-Rikażli u Barbara spiċċa eżiljat.[45]

Skond Panzavecchia, matul il-proċess kien jidher ċar li żewġ kummissarji minn erbgħa, Hompesch u Loras,[46] kellhom jiġġudikaw individwi li kienu jaqblu magħhom stess politikament.[47] Kien qed jidher ċar ukoll li Hompesch kien il-bniedem li, qabel ma nkixfet il-konġura, kien offra appoġġ lill-mixlija b'mod sigriet.[48]

Madankollu s-sehem ta' Hompesch baqa' ma nkixifx.[49] Dakinhar li arrestaw lil Vassalli u qafluh il-Kastellanija, il-Belt,[50] in-nies tal-ħabs qalulu lil Vassalli, li raġel, li ma kinux jafuh, xtaq ikellmu.[51] Dan ir-raġel inħeba wara ħajt ta' l-injam li kien jaqsam il-ħabs[52] u nqeda bid-dlam ta' hemmhekk[53] biex fis-satra jhedded lil Vassalli li jekk jazzarda jsemmi lil Hompesch waqt l-istħarriġ, kienu se joqtluh.[54] *Vassalli wiegħu li ma kienx jafu lil Hompesch.*[55] Kif qallu hekk, ir-raġel telaq bla ma lissen xejn iżjed.[56] Dan kollu ġara jum qabel ma Vassalli kellu jitressaq għall-istħarriġ.[57]

L-interrogatorju ta' Vassalli ħa fit-tul. Waqt l-istħarriġ sabulu ittra fuqu ta' D. Ciccio indirizzata lill-Kardinal Stefano Borgia. Il-kummissarji u l-imħallfin bdew jissuspettaw ħażin u ħasbu li xi setgħa barranija kienet qed iżżomm kuntatt ma' Vassalli b'ittri bħal din.[58] Panzavecchia jkompli jgħidilna li xahar wara, jiġifieri f'Ġunju, lil Vassalli kienu qafluh ir-Rikażli.[59]

Waqt li kien maqful ir-Rikażli, Vassalli mexxielu jibgħat ittra lill-Kardinal Borgia. Din l-ittra kitibha bl-alfabett Malabariku, taparsi biex jinterpreta skrizzjoni li Borgia kien bagħatlu qabel.[60]

Il-Gvern kien jaf bis-sehem ta' xi kavallieri fil-konġura u, minkejja l-gravità tal-każ, qagħad lura milli jimxi b'id tal-ħadid mal-mixlija għax kien qed jibża' li xi kavallieri setgħu jinkixfu.[61]

Fra Domenico Bonavita[62]

Lil Bonavita konna ħallejnieh meta, hekk kif inkixfet il-konġura, Hompesch għaġlu jitlaq barra minn Malta u baqa' sejjer Pariġi.

Skond ma D. Giuseppe Galea kien stqarr ma' Panzavecchia, Bonavita, fi triqtu lura minn Pariġi, niżel Bologna u hemmhekk stieden lil Napuljun biex jasal Malta u jaħkimha.[63] Wara, Bonavita baqa' niezel Ruma u għarraf bil-proposta tiegħu lil Galea.[64] Għalkemm il-manuskritt ta' Panzavecchia

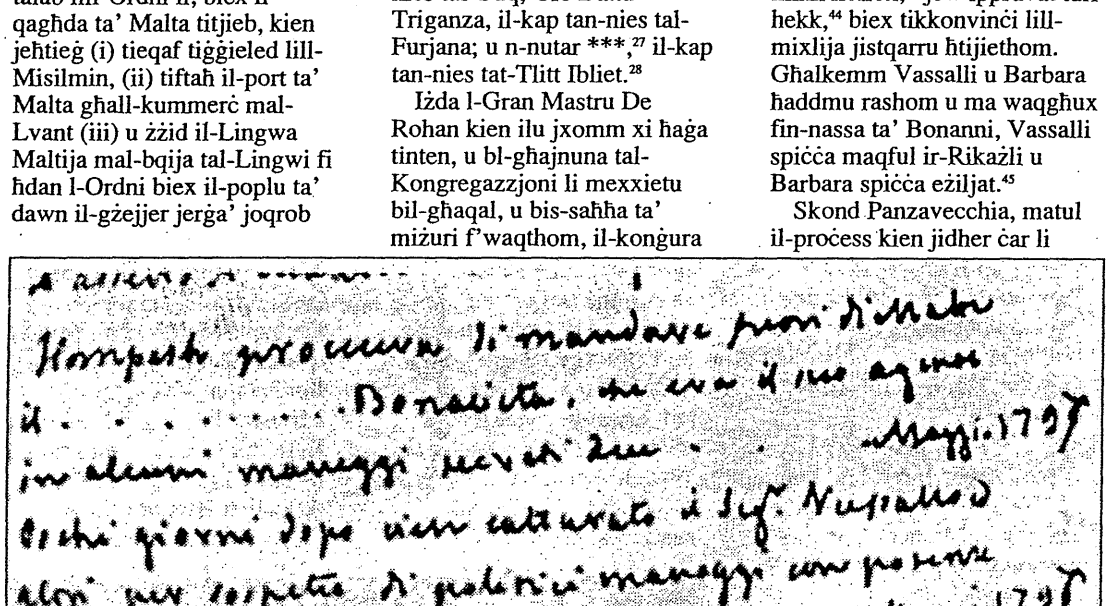

Hompesch ħarrab lill-aġent sigriet tiegħu Domenico Bonavita hekk kif sar jaf li nkixfet il-konġura. Panzavecchia kiteb li din it-tagħrifa kien qalhielu Vassalli © L-Arkivju tal-Katidral ta' l-Imdina

• għal paġna 17

Konġura minn xi kavallieri

• minn paġna 16

mhux ċar ħafna fuq dil-ġrajja, jidher li Bonavita kien talab lil Galea u lil wieħed Curiale biex jagħmluha ta' pont bejnu u l-Franċiżi.[65] Iżda Galea u Curiale ma laqgħux din it-talba.[66] Għalhekk Bonavita mar fuq Depiro iżda dan kixfu mal-Ministru ta' l-Ordni.[67] Dan il-Ministru min-naħa tiegħu kiteb lill-Ministru ta' l-Ordni f'Napli, Pignatelli, u dan arresta lil Bonavita u bagħtu Malta mqajjed.[68] Bonavita ġie kkalzrat Sant'Anġlu u miet hemmhekk dakinnhar li dehru l-bastimenti Franċiżi fuq ix-xefaq, jiġifieri f'Ġunju 1798.[69]

F'żewġ bnadi oħra Panzavecchia jżid li Bonavita kien miet fil-Forti Sant'Anġlu f'Marzu u mhux f'Ġunju.[70] Darba minnhom it-tagħrifa kien tahielu hu Domenico Bonavita stess.[71]

Skond ma ħuh kien tarraf lil Panzavecchia, Pignatelli kien daħaq b'Domenico Bonavita. Dak iż-żmien Pignatelli kien Ruma u pperswada lil Domenico biex jinżel Napli. Hemmhekk arrestah kif kellu s-setgħa jagħmel.[72]

Giuseppe Bonavita, li kien aktarx l-istess wieħed li kellem lil Panzavecchia u qallu t-tagħrif li ġibna hawn fuq, iżid tagħrif ieħor fuq din il-ġrajja f'petizzjoni li kien bagħat lill-Kummissjoni tal-Gvern:[73] Domenico kien dam ikkalzrat Napli tliet xhur u meta mbagħad intbagħat Malta, Hompesch, li sadanittant kien laħaq Gran Mastru, qatagħhielu għall-mewt bla ma għaddieh ġuri. Skond ħuh, Bonavita nqatel nhar is-6 ta' Marzu 1798.[74]

Ir-rabta ta' Vassalli ma akkademiċi magħrufa

It-tagħrifa ġdida li jagħtina Panzavecchia fuq l-ittra li Vassalli mexxielu jibgħat lill-Kardinal Borgia waqt li kien miżmum ir-Rikażli titfa' dawl fuq ir-rabta ta Vassalli ma' uħud mill-ogħla figuri intellettwali li kienu jaħdmu Ruma fi tmiem is-seklu tmintax.

Il-Kardinal Stefano Borgia ~~(1731-1804) kien wieħed~~ minnhom. Borgia kien, fost l-oħrajn, Segretarju tal-*Propaganda Fide* u mbagħad laħaq Prefett.[75] Kellu wkoll il-mużew orjentali f'Velletri, li dak iż-żmien kien l-aqwa mużew Ewropew f'dik il-linja. Fl-1796 Vassalli kien faħħar il-ħidma u l-ħrara tal-Kardinal fl-orjentalistika.[76]

Vassalli u Stefano Borgia kellhom ħbieb komuni. Minn ittra tal-Kardinal indirizzata lil ħuh Gio Paolo u mibgħuta nhar it-8 ta Marzu 1800, insiru nafu li Borgia kien midħla ta' Fulgoni, l-istampatur u ta' Gabriel Fabricy, li Borgia kien qiesu *dotto ed ottimo religioso.*[77]

Għand Fulgoni, Vassalli kien stampa mill-inqas erba' xogħlijiet, jiġifieri *Alfabet Mâlti* (1790), *Mylsen* (1791). *Tria Monumenta* (1793) u *Lexicon* (1796). Fabricy kien it-teologu tal-Biblioteca Casanatense u kien irċieva mingħand Vassalli kopja kumplimentari tal-*Mylsen* b'turija ta' stima u ħbiberija.[78]

Iċ-ċensura ta' Panzavecchia

It-tagħrif ġdid li fuqu sejjisna din il-kitba jinsab fl-abbozzi ta' l-*Ultimo Periodo*. Mhux ċar għaliexPanzavecchia baqa' ma ppubblikax it-tagħrif kollu li kien ġabar mingħand min kellu sehem attiv fil-ġrajjiet li ddiskuta. Jista' jkun li xi tagħrif kien ħassu jaħraq wisq u beża' li, kieku xandru, seta' jbati l-konsegwenzi.[79] Jew jista' jkun ukoll li kien għad fadallu xi dubji.

Barra l-każi ċari ta' ċensura marbutin ma' l-ismijiet ta' Hompesch u ta' Domenico Bonavita, wieħed jista' jsemmi wkoll li Panzavecchia ħalla barra l-isem tal-Principe Camillo mill-istqarrija gravi li Vassalli kien għamel fl-aħħar interrogatorju quddiem il-Kummissjoni Kriminali. Panzavecchia qaleb kelma b'kelma bit-Taljan din l-istqarrija li kienet dehret fil-*Manifeste du grand prieuré de russie*.[80] Għal raġunijiet mhux magħrufa, meta kien qed jirrevedi l-abbozz, Panzavecchia ingassa dak l-isem u s-sentenza ġiet tinqara: *"Se si vuole sapere, rispose (Vassalli), quali erano i miei progetti si dimandino ~~al Principe Camillo ed a~~ a Ransijat."*[81]

Ċensura oħra tolqot lil Vassalli direttament. Panzavecchia ingassa sentenza li kienet tiswa ħafna għax kienet tiddeskrivi l-kuxjenza politika ta' Vassalli: (...) *Michel Angelo Vassallo che avendo soggiornato per lungo tempo in Roma si era lasciato contaminare dalle dottrine del secolo.*[82]

Stampa aktar ċara fuq kollox

Bosta dettalji li Vassalli kien stqarr ma' Panzavecchia jiċċarawlna s-sehem li kellu fiż-żewġ partiti u jfissrulna għaliex ma kienx ingħata s-sentenza tal-mewt minkejja l-ħtija gravi tiegħu f'għajnejn il-Qorti.[83]

Għandna naħsbu li fost it-tagħrifiet miġburin minn Panzavecchia u li fihom ma weriex mingħand min kien ħadhom, xi wħud minnhom kien qalhomlu Vassalli wkoll. Ngħidu aħna, ħadd daqsu ma seta' jirrapporta t-taħdita li għaddiet bejnu u bejn dak ir-raġel li nheba wara l-hajt qadim fil-Kastellanija qabel ma beda l-proċess.

Jistax ikun, wara kollox, li Panzavecchia ħalla barra dan it-tagħrif kollu li kienu tawh Vassalli u oħrajn għax sakemm ġie biex jistampa l-ktieb, l-informanti, fosthom Vassalli, kienu laħqu mietu u hekk l-awtur spiċċa mingħajr xhieda? ◆

Nirringrazzja b'mod speċjali lil Olvin Vella. Grazzi wkoll lil Renato Agius Muscat, Karmenu Bonavia, Patri Silvestru Bonavia, Dennis Vella, Theresa M. Vella u lill-istaff ta' l-Arkivju tal-Mużew tal-Katidral ta' l-Imdina, speċjalment lill-Prof. Mons. Vincent Borg, Kanonku Michael Agius, Mario Gauci, Raymond Saliba u Manwel Vella.

Skond il-manuskritti ta Panzavecchia...

- Il-Gran Mastru Hompesch kien Ġakbin
- Hompesch kien il-moħħ tal-konġura ta' l-1797
- Il-konġura mexxewha Fra Domenico Bonavita u Vassalli
- Vassalli kellu taħtu ħdax-il elf ruħ
- Waqt li kien maqful ir-Rikażli, Vassalli kien kiteb lill-Kardinal Stefano Borgia

Il-Kardinal Stefano Borgia, wieħed mill-aqwa orjentalisti ta' żmienu. Vassalli kien bagħatlu ittra bil-kodiċi minn Rikażli © R. Langella, *Stefano Borgia Epistolario Privato I* (Velletri, 1998), 443

Taqsiriet

AOM	L-Arkivju ta l-Ordni ta' San Ġwann, il-Biblijoteka Nazzjonali ta' Malta, il-Belt
BNM	Il-Biblijoteka Nazzjonali ta' Malta, il-Belt
JMS	*Journal of Maltese Studies*
Pan (nru)	Il-Mużew tal-Katidral ta' l-Imdina, l-Arkivju tal-Katidral ta' l-Imdina, Pan(zavecchia) (nru)
UP	*L'Ultimo Periodo della Storia di Malta sotto il Governo dell'Ordine Gerosolimitano* (Malta, 1835)

REFERENZI

1 UP, xxi.
2 D. Agius Muscat, L-Istorja ta' L'Ultimo Periodo (1835), il-mument (20.vi.2004), 16.17.
3 Jista' jkun li dan D. Giuseppe Galea kien id-Dun Giuseppe Galea, ziju ta' Dun Mikiel Xerri u viċi-kappillan ta' Ħaż-Żebbuġ? Ara C. Testa, *The French in Malta* (Malta, 1997), 512 n. 38.
4 D. Agius Muscat, M.A. Vassalli's University Timetable (1825), *The Sunday Times* (fl-istampa).
5 A. Cremona, Mikiel Anton Vassalli u żminijietu (Malta, 1975), 18 n. 4.
6 Pan 5, f. 308r; Pan 6, f. 77r. Dan id-dettall bijografiku jġagħalna naħsbu li Panzavecchia kien kisbu mingħand Vassalli nnifsu. Fi żminijietna Karmenu Bonavia kien l-ewwel riċerkatur li għarrafna li Vassalli kien reġa' Malta dik is-sena. Ara C.G. Bonavia, M.A. Vassallis Commercial Activity, *JMS* (1993), 118.
7 Pan 5, f. 450r.
8 Pan 6, f. 75v.
9 Pan 5, f. 308r; UP, 344.
10 Pan 5, f. 450r; UP, 343-344.
11 Pan 5, f. 308r; UP, 344.
12 Pan 5, f. 308r. Dan kollu jikkonferma l-fehma ta' Dominic Cutajar li Vassalli seta' ma kienx ġakbin. Ara D. Cutajar, The Political Ideas of M.A. Vassalli, *JMS* (1993), 217.
13 Pan 5, f. 308r. Qabbel UP, 344.
14 Pan 5, f. 308r.
15 Pan 5, f. 308r; UP, 344.
16 Pan 5, f. 308r. Qabbel UP, 345.
17 Pan 6, f. 77v.
18 Pan 5, f. 308r.
19 Pan 5, f. 308r; Pan 6, f. 77v; UP, 345.
20 Pan 6, f. 77v.
21 Pan 5, f. 308r; UP, 345.
22 Ibid.
23 Pan 6, f. 77v.
24 Ibid.
25 Pan 3, f. 110r; Pan 6, f. 77v.
26 Pan 6, f. 77v.
27 Panzavecchia ma jsemmix min hu n-nutar. Jista' jkun li dan kien Gavin Bonavita, l-uniku nutar fost it-tradituri ta' l-Ordni li jagħti De Mayer. Ara Cremona, 22.
F'tagħrifa oħra li jagħti Panzavecchia fuq dan in-nutar insiru nafu li l-Kummissarju ċivili Alexander Ball ħatru biex ikun l-ewwel editur tal-*Foglio d'Avvisi* li beda joħroġ fl-1803 (Pan 6, f.238r).
28 Pan 6, f. 77v.
29 Pan 3, f. 110r.
30 Pan 6, f. 77v.
31 Pan 5, f. 309r; Pan 6, f. 77v. Qabbel UP, 345, 346.
32 Pan 3, f. 110r.
33 Pan 6, f. 75v. Qabbel ma Pan 3, f. 110r; Pan 6, f. 77v.
34 Pan 6, f. 77v.
35 Ara l-petizzjoni li n-nutar Giuseppe Bonavita kien bagħat lill-Kummissjoni tal-Gvern fit-13 ta' Awwissu 1798, ikkwotata fTesta, 196.
36 Pan 6, f. 75v.
37 Ibid., f. 77v.
38 Pan 5, f. 309r; UP, 346.
39 Pan 5, f. 309r; Pan 6, f. 77v. Qabbel UP, 346.
40 Pan 5, f. 309r. Qabbel UP, 346.
41 Pan 6, f. 77v.
42 Pan 5, f. 309r; UP, 346. Għall-ismijiet kollha tal-ħatjin, ara s-sentenza tal-qorti, ikkwotata fi Cremona, 118, Dok. 7A.
43 Pan 5, f. 309r.
44 UP, 346.
45 Pan 5, f. 309r; UP, 346.
46 Pan 5, f. 309r.
47 Pan 5, f. 309r; UP, 346.
48 Pan 5, f. 309r.
49 Ibid.
50 Pan 6, f. 77v.
51 Pan 5, f. 309r; UP, 346-347.
52 Pan 5, f. 309r. Qabbel UP, 347.
53 Pan 5, f. 309r; Pan 6, f. 77v; UP, 347.
54 Pan 5, f. 309r; Pan 6, f. 77v. Qabbel UP, 347.
55 Pan 6, f. 77v.
56 Pan 5, f. 309r; UP, 347.
57 Pan 5, f. 309r; UP, 346.
58 Skond ma kien kiteb De la Tour Du Pin fl-1800, waqt il-proċess kien sar magħruf li Vassalli kien f'korrispondenza mal-kavallier Franċiż Barras li kien ħalla Malta għal Pariġi sena qabel. Ara J.M. Wismayer, Is it *Vassallo or Vassalli*?, *The Sunday Times*, (13.xii.1992), 49.
59 Pan 6, f. 77v. Id-data sħiħa tas-sentenza tal-qorti hija t-12 ta' Ġunju 1797; ara Cremona, 118, Dok. 7A.
60 Pan 6, f. 77v. L-alfabett Malabariku kien użat fil-liturġija Kaldajka. Vassalli kien studja sewwa l-liturġija orjentali u s-Siro-Kaldajk f'Ruma, tant li kien applika biex jgħallimhom La Sapienza; ara F. Ciappara, Vassalli studied for the Priesthood, *JMS* (1993), 44. Barra minn hekk Vassalli kien diġà ppubblika t-*Tria Monumenta* (1793), fejn tliet lapidi Misilmin minquxin bl-Għarbi Kufi ttraskriviehom bl-Għarbi Nesħi u qalibhom bil-Latin.
61 Pan 5, ff. 309r, 311r; UP, 347.
62 Għal aktar tagħrif fuq dil-figura misterjuża, ara Testa, 196.
63 Pan 6, f. 77r.
64 Ibid.
65 Ibid.
66 Ibid.
67 Ibid.
68 Ibid.
69 Ibid.
70 Pan 6, ff. 77r, 83v. Id-data mniżżla fil-f. 77r hi 1797 flok 1798, żball ċar ta' Panzavecchia.
71 Domenico Bonavita kellu żewġ ħutu subien: Giuseppe (nutar) u Vincenzo (imħallef). Ara Testa, 196.
72 Pan 6, f. 77r.
73 Ara nota 35.
74 AOM, 6524 C, no. 812. Ara wkoll Testa, 196.
75 R. Langella, *Stefano Borgia: Epistolario Privato*, III (1797-1804), 7.
76 Lexicon, xxviii, n. 10.
77 Langella, 243.
78 S.M. Zarb, 'P. Grabiel Fabricy O.P. u Mikiel anton Vassalli', *Il-Malti* (Ġunju 1931), 43-45.
79 UP, xxvi-xxvii.
80 BNM, Lib. 420, ff. 116r-120v; ikkwotat fi Cremona, 119-124, speċjalment 120.
81 Pan 5, f.312r. Qabbel UP, 347. Fuq is-sħubija ta' Ransijat mal-Ġakbini, ara wkoll Pan 7, f. 598r.
82 Pan 5, f. 450r.
83 Il-proċess ta' Vassalli u s-sentenza tiegħu kienu interessaw lil bosta kontemporanji, li ħallewlna l-fehmiet tagħhom manuskritti. Fost dawn insibu lil De la Tour Du Pin (Wismayer, 49) u lil Fra Michelangelo Attard (G. Bonello, 'Why was Vassalli not executed?', *Dawl ġdid fuq Vassalli*, ed. O. Vella (Malta, 2004), 15-18.